

Menstruationen ständigt mytomspunnen

I synen på menstruation kan man runt hela världen spåra vissa gemensamma huvuddrag alltifrån förhistoriska myter till uppfattningar i modern tid. Ofta har menstruationen betraktats som oren, och kvinnans liv har därför varit strängt reglerat. I vissa kulturer har hon dragit sig ur sin sociala gemenskap medan hon blödde, i andra har hon aktivt uteslutits ur samhällets gemenskap. Ett annat förhållningssätt skymtar i sumeriska myter, i vilka kvinnorna ansågs vara förbundna med högre makter. Medeltidens häxprocesser har i viss mån sitt ursprung i hur man tolkade kvinnans premenstruella spänningstillstånd. Menstruationen var således en kraftkälla, på gott såväl som på ont.

Menstruationen förorsakar många kvinnor ett stort, återkommande lidande, men smärtan tycks inte på samma sätt som blödningen vara mytomspunnen och har inte haft någon betydelse för den sociala strukturen.

Författare

AGNETA BERGQVIST

docent, överläkare, universitetslektor,
kvinnokliniken, Huddinge sjukhus.

Mensblodet ansågs ge växtkraft åt grödorna, och gav kvinnorna makt över odlingarna.

FOTO: ANDERS TUKLER/GREAT SHOTS

Det mystiska "månblodet" har fått olika tolkning i olika kulturer: orent tillstånd, helig kraft, medikaliserad kris

Den helt dominerande uppfattningen om menstruationen är negativ. Menstruationsblod är orent, otäckt. Även i svensk kultur och tradition finner man fortfarande uttryck för ett sådant förhållningssätt, också bland unga kvinnor. Mensblodet är något orent som bör komma ut och inte stängas inne. Kläder befläckade med menstruationsblod anses ofta vara speciellt orena, till och med smittsamma.

Ett påtagligt exempel på detta är att i viss reklam för menstruationskydd har blodet inte illustrerats med sin rätta färg utan getts blå färg (jämför *noa*-namn, nedan). En del kvinnor anser sig inte kunna bada, ha samlag eller genomgå gynekologisk undersökning om de blöder.

Mycket i dessa förhållningssätt kan spåras långt tillbaka i historien, men i förhistorisk tid rådde ett annat synsätt.

Kvinnoblodet och månen i gemensam rytm

Tron på månen som den sanne maken och som incitament till den månatliga blödningen är fundamental. Månen är »the Lord of the Ladies», och kvinnan »the Great Mother» [1]. Mycket gamla myter om menstruationen har aktualiserats bl a i modern skönlitteratur. Anita Goldman använder sig av en sådan myt i boken »Den sista kvinnan från Ur» [2], där hon kallar menstruationen för »månblodet». Kvinnoblod och nattens ljus var förbundna i en gemensam rytm. Myterna berättar om kvinnan som under menstruationen möter månmannen, hennes egentlige och evige make.

Så har himlens gudinnor Isis, Ishtar, Demeter och Artemis månattribut. I de sumeriska myterna talas om Ishtar, som skänkte kvinnorna månblodet vilket de skulle hålla inom sig och forma ett foster av. Om blodet inte kom ut i slutet av månaden utan stannade där inne så svällde det och gav fostret liv.

När Joseph Campbell i »Masks of God» [3] skriver om kretensisk och sumerisk religion talar han om »månkungen» eller »gudsmannen» som kvinnans andre make som, liksom en del i fertilitetscykeln och liksom månen, dog varje månad för att därefter återkomma i en ny cykel som hennes fysiska barn.

ILLUSTRATION:
INGEBORG STÅNA

Sumererna dyrkade också orm- och drakgudinnan Tiamat. Hon ansågs vara innehavare av lagar och krafter som styr universum, på sumeriska *Me*. Hon framställdes som en orm, vilket anger hennes cykliska natur.

Ett evigt cykliskt kretslopp

Utifrån det bildspråk och de myter som har sina rötter i förhistorien, dvs tiden före de skriftliga källorna, framgår tydligt att balansen mellan manligt och kvinnligt var lika viktig som balansen mellan natur och kultur/levnadssätt. Det manliga framställdes aldrig som något linjärt och avskuret i den förhistoriska bild- och mytvärlden. Shamanen, djurmannen och månmannen relaterar alla till det kvinnliga kretsloppet. De dör och återföds precis som naturen. Mannens initiering, kunskapsökande eller återfödelse sker ofta genom en relation till det kvinnliga, precis som kvinnans initiering, kunskapsökande och återfö-

delse under menstruationen har en relation till mannen.

I den sumeriska myten dödar dock den patriarkale hjälten Marduk orm-gudinnan Tiamat efter en lång strid, styckar hennes kropp och stjälar hennes *Me*-krafter. Därefter kan han skapa världen/samhället och stifta sina egna lagar. Dessa lagar, som skulle hålla ordning på kulturen (och på kvinnan), var inte längre baserade på naturen och dess eviga, förnyande, cykliska rytm.

Marduk förpassar också Tiamats »flöden» till underjorden, och därmed har menstruationen drivits ut ur den offentliga kulturen till det fördolda. Över hela världen förekommer myter om hjälten seger över ormen/draken. Dessa myter gestaltar övergången från kretsloppstid till historisk linjär tid.

Rituella reningsbad för gudinnorna

I Babylon var månggudinnans *Sabbatu* vid fullmåne, och det var då som man

ansåg att hon menstruerade. Det är möjligt att Istar och hennes prästinnor menstruerade synkront med varandra i sympati med månen. Man tror sig med säkerhet veta att Heras måninstitutioner (colleges) i det förklassiska Grekland var institutioner för att studera månens faser och relatera dem till förändringar i den egna kroppen.

Argive Heraion i Grekland var en sådan stor kultplats. *Heraion* betyder Heras tempel. Zeus tillhörde Hera, inte tvärtom, varför han kallades *Heraios*. Ritera och ceremonierna kallades *Hieros Gamos*. Termen betyder heligt bröllop, gudsbröllop, dvs ett förbund mellan människor helgade åt att observera Heras månriter. Templen låg sannolikt mot vattnet, där den badcermoni som betecknade slutet på menstruationsperioden ägde rum. Där kunde Hera stiga upp ur sitt reningsbad, som en jungfru, för sitt bröllop.

Vid utgrävningar i Argive Heraion har man funnit två typer av gudinnor: dels en halvmåneformad figur som tolkats som menstruationens jungfrugudinna, dels en fullmånefigur som associeras med fertilitet, ovulation och graviditet.

Fortfarande anses i vissa kulturer, bl a i vissa Maori-kulturer på Nya Zeeland, att månen är kvinnans sanne och evige make. Invånare på Papua Nya Guinea tror att månen har samlag med flickor, och att det är detta som orsakar deras blödningar.

En tid för meditation och krafthämtning

I vissa kulturer har kvinnorna lärt sig att de under blödningsdagarna står på höjden av sin kraft. I det perspektivet har den isolering som kvinnor genomlevt under blödningsdagarna på vissa håll varit helt frivillig och på initiativ av kvinnorna själva. Detta har ju inneburit ett avbrott från vardagen då de fått vara ifred för männen, ibland även för barnen. De skulle då inte slösa sin tid på världsliga uppgifter och sociala distraktioner utan ägna sig åt att reflektera över syftet med livet och ackumulera sin andliga energi för att bygga upp sin inre styrka. Under dessa perioder avstod de allt samröre med männen; de mediterade, ibland med hjälp av rituella blodsutjutelser och djuroffer.

Yurok-indianerna anser fortfarande att menstruationen är en tid då kvinnan når sin mentala och andliga höjdpunkt, en period då män och kvinnor lever åtskilda och ägnar sig åt andlig träning och meditation. Mannen är då tabu, »oren», för kvinnan och kvinnan tabu för mannen.

Flera forskare [1, 4] menar att menstruationstabun, liksom företeelsen att kvinnan drar sig undan/stängs ute under

menstruationen, i många fall var avsedda att skydda kvinnan under en receptiv period. I »The Mothers» skriver Robert Briffault [1] att den menstruerande kvinnans personlighet är full av en märklig kraft som i vissa kulturer betraktas som shamanistisk eller magiskt helig och som kan leda till profetisk förmåga och hänryckning. Orden ren och oren på arabiska anser han refererar till menstruationen, och orden för tabu och helig är på polynesiska och sioux desamma som för menstruation. Sha-

själad av utterns övernaturliga krafter. Om en man såg en utter i floden dödade han den aldrig av rädsla för att en kvinna i byn skulle dö i samma ögonblick.

CD Daly [6] betraktade den sexuella kraften i menstruationsupplevelsen och dess synliga manifestation, blodet, som mycket stark, och Mary Jane Sherfey [7] menar att den premenstruella svullnaden är en sexuell kraft av sådan oerhörd styrka att det mänskliga samhället inte skulle kunna ha utvecklats utan att man kraftfullt begränsat och kontrollerat

Det kvinnliga kretsloppet inbegriper två biologiska och psykologiska faser: ägglossning och menstruation. Ägglossningen ses som något positivt – möjligheten att få barn – medan menstruationen bedöms som något negativt – en avfallsprodukt, det »besvikna ägget» som inte har blivit befruktat.

Bilderna är australiensiska klippmålningar, till vänster menstruerande kvinna i sin egen cirkel, på motstående sida två menstruerande kvinnor.

maner som vägledde tidiga kulturer var ursprungligen kvinnor. Det är svårt att tro att deras shamanism inte skulle vara relaterad till deras menstruationsperioder.

En hjälp för sibyllorna

Det är även möjligt att sibyllorna iakttog sin menstruationscykel för att veta när tiden var inne för uppenbarelser, dvs då de befann sig i en särskilt känslig fas och hade mottaglighet för att ta emot budskap som kunde användas för bl a politiska ställningstaganden. Sibyllorna profeterade en gång i månaden; inga politiska beslut fattades i det klassiska Grekland utan att man först hade konsulterat ett sibylleorakel. Man menar till och med att för sibyllorna kan spekuluminstrumentet ha varit det hjälpmedel som användes för att inspektera cervix, den lysande månen, det inre ögat, det tredje ögat, för att fastställa när den första droppen blod kom.

Respekt för blodet

Inom indianstammen Shabono i Venezuela var männen rädda för menstruerande kvinnor [5]. Kvinnorna ansågs stå i nära förbund med utterns innersta väsen, uttern som var urmodern. Under menstruationen ansåg de kvinnan be-

rat den. Rädslan för blodet överskuggade alltså det positiva i att kvinnans sexualitet är mycket starkare under menstruationen, och att samlag under menstruationsperioden kan vara mycket berikande för henne.

Ett annat uttryck för tron på menstruationsblodets kraft sågs i de svenska folkliga kärleksdryckerna, vars huvudingredienser alltid var menstruationsblod och svett, ibland även urin. Kärlekskakorna innehöll blod och hackade blygdhår [8]. Vid intervjuer med nu levande svenska kvinnor fann Denise Malmberg [9] att även de ofta förknippade sina egna blödningar med en livskraft och känsla av kreativitet och styrka.

Initieringsriter

Menstruationen är ett fertilitets-tecken, och i en del kulturer är just menarche (den första menstruationen) en tid för uppmärksamhet på imaginära värden, en tid då kvinnan kan bli shaman eller häxa, då symboliska krafter kan lösgöras i språklig och symbolisk form.

I en del naturfolks riter hjälper man flickan att få en ny kroppsuppfattning, dels genom att man smörjer hennes kropp med jord, fuktar den med vatten

och därefter gnider in den med aska, dels genom att man hjälper henne att tråda djupt in i sig själv genom meditation.

Bland australiska urinnevånare, som funnits där sedan pleistocen tid, dvs den geologiska tidsepok som omfattade den första och hittills största delen av kvarterperioden, är en menstruerande kvinna tabu. Män och kvinnor har helt skilda religiösa ritualer, där man i vissa former kan se imitationer [10]. Under menstruationsperioderna skall kvinnor-

önskan att erhålla »magiskt» blod som var orsak till att rituell omskärelse i puberteten utfördes. Män visade blod genom initiation, kvinnor av naturen. Han visar hur riten med subincision görs, för att när den klivna, blödande penis pressas upp mot bukväggen den skall likna en blödande vulva.

I deras skapelsemyt stal alltså männen det magiska instrumentet från kvinnorna och kvinnorna hade alltför bråttom med de vardagliga bestyren för att hinna bry sig.

got magiskt blod kunde de inte odla säd på samma sätt som kvinnorna, likaväl som de inte kunde föda barn. Det var således inte att förundra sig över att män trodde att kraften i fertiliteten låg i mensblodet, och att de själva försökte erhålla magiskt blod från sina egna genitalia.

Blodet blir mjölk

En helt annan tolkning av menstruationsblodet som näringssubstrat hävdades från medicinskt vetenskapligt håll ända in på 1800-talet, nämligen att det bestod av tre separata komponenter: dels ett överskott som rann ut, dels en substans som gav näring, samt ytterligare en komponent, som utgjorde materialet till fostret.

Näringsfunktionsidén såg menstruationen som en livskraft som formar och föder liv.

Eftersom blödningarna upphörde under graviditet drog man nämligen slutsatsen att deras funktion var att föse fostret med näring, för att sedan under amningsperioden omvandlas till mjölk. De känslor av illamående och trötthet som många kvinnor upplever under graviditetens initialskede förklarades vara en följd av bristande balans mellan en alltför stor mängd överskottsvätska och fostrets ringa storlek och behov.

Många tabun

Under historisk tid har ofta stränga negativa tabubeläggningar avskilt och kontrollerat kvinnornas beteende under menstruationen, t ex att kvinnan inte fick komma i beröring med vare sig djur, växter eller föremål och framför allt inte med männen i sin omgivning.

Beröringsförbudet omfattade också olika manliga sysslor, speciellt jakt och fiske, och gällde då i synnerhet redskap och vapen. Kvinnan har på vissa håll inte ens varit tillåten att gå på samma vägar som en man. Ofta föreskrevs att hennes blod inte fick komma på marken, inte heller i vattendrag, för då dog fisken eller torkade vattnet ut. Därför skulle inte heller en kvinna bada under sina menstruationer. Hennes blod fick inte komma i kontakt med mannens kläder och personliga ägodelar, framför allt inte med hans kropp. Den starka tradition som varnar för sexuell aktivitet under menstruation beror enligt Shuttle och Redgrove [12] på mannens fruktan för att få blod på penis, inte på någon omtanke om kvinnan.

Beröringen kunde också vara av immateriell karaktär. Under blödningsdagarna ansågs den menstruerande kvinnan vara farlig för sin omgivning, eftersom hon med sin blick (det onda ögat, det tredje ögat), sitt tal eller sin blotta

na undvika männen, och de har också vissa dietära restriktioner. Medan menstruationsblodet skall undvikas av männen, är det värdefullt för kvinnan så länge hon håller sig till ritualerna. Som exempel kan nämnas att vid varje menstruation tills en flicka är fullt utvecklad skall hennes skuldror smörjas med en del av hennes menstruationsblod. Mensstruationsblod anses kraftfullt och magiskt och måste därför hanteras försiktigt och omsorgsfullt, men det betraktas inte som orent.

I de manliga ritualerna bland australiska aboriginer i Arnhem Land ingår bl a att framkalla menstruationsblödning hos sig själva, t ex genom subincision, varvid man skär på undersidan av penis upprepade gånger från roten till toppen för att framkalla månatliga blödningsar. Den stora mängd blod som tömmer sig används för kroppsdekoration och som klister, då män fäster attraktiva fjädrar på kroppen. Subincisionen anses värdefull just för att den tillåter män att menstruera. Kvinnors blod i menstruationen har således religiös signifikans, både för kvinnor och för män.

Omskärelsens ursprung?

Bruno Bettelheim menar i »Symbolic Wounds» [11] att det var männens

Potent bete

Enligt gammal grekisk tradition var uterusblodet ett mycket potent bete vid jakt. Jaktkvinnor kunde utnyttja sitt kraftfulla magiska blod för att dra till sig rovdjur. Mensblod användes när man lade ut fångstspår, och man tror att detta var mycket betydelsefullt då man utvecklade olika jaktdiscipliner. Jaktens gudinna var ju en kvinna, Artemis, naturens härskarinna, »the goddess of the new moon».

Mensblodet ger växtkraft

Enligt en grekisk legend firade kvinnor en stor fertilitetsfest, *thesmophoria*, som varade i tre dagar på hösten, då de bl a gick ned i grottor, i vilka man tidigt under sommaren hade kastat ned svin. Kvinnorna blandade resterna efter svinen med sädeskorn, som de på tredje dagen sådde på fälten. Inga män fick närvara.

Ursprungligen blandades sädeskornen med mensblod, som var den bästa fertilisatorn. Vissa forskare anser att det var kvinnor som började odla, eftersom det endast var de som kände till hemligheten med den kraftiga växten av sädeskornen. Eftersom männen inte hade nå-

närvaro kunde förgöra eller skada såväl människor, djur och växter som föremål i sin närhet. Hon måste sänka sin blick och täcka sitt huvud vid vistelse utomhus. Hon måste även använda sig av omskrivande beteckningar, s k *noa*-namn, för att få nämna eller tala om vissa saker.

Om förbuden inte efterlevdes

Under historiens gång finns en ymnig och variationsrik flora av uppgifter om konsekvenserna av att inte efterleva de olika förbuden, t ex sjukdom och död, missväxt, utebliven fångst- och jaktlycka. Den farliga kontamineringen av menstruationsblodet, kanske framför allt av kvinnan själv, innebar bl a att drycker och matvaror surnade eller ruttnade, växter och träd vissnade och dog, djur blev sjuka, fick missfall eller blev galna, föremål ruttnade, rostade eller missfärgades.

Den arabiske läkaren Rahzes (ca 860–ca 930) sammankopplade föreställningen om det giftiga blodet med allmänna teorier om kroppens utveckling. Han menade att överskottet av blod i kvinnans kropp berodde på att blodet börjat jäsa på grund av ett gift. Detta bidrog till att kvinnor varnades för att hantera matprodukter känsliga eller utsatta för olika jäsningsprocesser.

Menstruationsblodet har även med negativa undertoner förknippats med fostret. Det afrikanska Lele-folket såg både modern och fostret som i konstant fara, samtidigt som fostret ansågs både illvilligt och farligt. En kvinna som var gravid fick inte närma sig en sjukling, eftersom barnet troddes orsaka feber och hosta.

Förklaring till könsmissig arbetsfördelning?

En förklaringsmodell som tidigt vann gehör bland antropologer var att menstruationsblodet rent faktiskt är ett annorlunda blod, konkret uttryckt i en annorlunda odör. I synnerhet vilda djur, till och med fiskar, sades reagera på denna lukt på så sätt att de antingen blev bortskrämda eller själva gick till attack. Vissa antropologer hävdar att tabueringen av den menstruerande kvinnan på grund av mensblodets lukt, vilket förbjöd henne att delta eller närvara vid jakt, ligger till grund för den könsmissiga arbetsfördelningen i många samhällen. En ofta anförd orsak till tabueringen är att männen hyser en fruktan för den makt eller kraft som tros finnas i menstruationsblod. Sin fruktan kanaliserar män i tabun och förbud som utestänger den menstruerande kvinnan från viktiga aktiviteter eller inskränker hennes delaktighet i det produktiva arbetet. Ju starkare grad av manlig solidaritet, desto frekventare är förekomsten

av tabun som kvinnan måste underkastas sig.

P E Slater [13] menade att kvinnors rytm definitivt väcker en kraftfull våg av reaktioner hos männen. »Menstruationstabun» uppstår varhelst det finns en fruktan för den mogna kvinnan, och han refererar till stammar där blotta åsynen av en menstruerande kvinna, liksom åsynen av Medusa, förvandlade en man till en stenstod. Ett sätt genom vilket instinktiva krafter kan kontrolleras utan att förtryckas är att formulera riter och legender, något vi idag kanske skul-

”I vissa kulturer har kvinnorna lärt sig att de under blödningsdagarna står på höjden av sin kraft. I det perspektivet har den isole-ring som kvinnor genomlevt under blödningsdagarna på vissa håll varit helt frivillig och på initiativ av kvinnorna själva. De skulle då inte slösa sin tid på världsliga uppgifter och sociala distractioner utan ägna sig åt att reflektera över syftet med livet och ackumulera sin andliga energi för att bygga upp sin inre styrka.”

le kunna likna psykodrama.

Vissa antropologer menar därför att menstruationstabun genom sin förnedrande innebörd utgör en institutionaliserad diskriminering av kvinnan. Paula Weideger [14] konkluderar i sin bok att menstruationstabun »har blivit en av de mest framgångsrika metoderna ägnade att underminera själva acceptansen och självförtroendet hos kvinnor».

De äldsta skrifterna

De äldsta kända skriftliga källorna i vilka menstruationen finns nämnd är ett antal egyptiska papyrusrullar, varav de tidigaste anses vara nedtecknade omkring 1900-talet före Kristi födelse. En av dessa skrifter är den s k Kahun-rullen. Den utgör en av två bevarade fragment ur större monografier, och behandlar samtidens kvinnosjukdomar. Redan i dessa tidiga källor klassificeras menstruationen som en sjukdom. Framför allt beskrevs uteblivna blödningsar och de olika rubbningar och besvär som kan inträffa i samband med mens. Man gjorde dock inga egentliga

försök att tolka orsaken till eller funktionen av detta blod.

Redan i Ebees papyrus (1550 f Kr) betraktades uterus som ett självständigt djur som kunde röra sig fritt inuti värdjuret; det avbildades bl a som en sköldpadda eller en krokodil. Denna uppfattning upptogs senare i Grekland; Arefaeus från Kappadonien beskrev under andra århundradet efter Kristi födelse uterus som ett organ som liknade ett djur, på grund av att det spontant kunde förflytta sig från ena flanken till den andra, upp mot revbensbågarna och ned genom vagina. Det utsöndrade också speciella odörer och vätskor [15].

Ett gift i blodet

Plinius d ä (23–79) hävdade att orsaken till att kvinnans kropp regelbundet måste renas från mensblodet var att det innehöll giftiga ämnen. Detta gift, menade han, verkade inte enbart vid direktkontakt med själva blodet, det utdunstade även genom hudens porer.

Den grekiske läkaren Galenos (129–199) [16] pekade på hur små mängder gift som kommer in i kroppen vid stick eller bitt av ormar, skorpioner, spindlar m m kan förorsaka svåra och ibland dödliga skador, och han undrade om inte även retention av fördärvad sperma kunde orsaka en intoxication med hysteriska symtom som följd. Han fann det även möjligt att en autointoxikation kunde ske vid utebliven menstruation, dvs att blodet retinerades och förruttnade. Symtomen därav ansåg han dock inte så svårartade som vid retention av sperma.

Om menstruationsblodet retinerades stockade det sig i livmoderns ligament, vilka härav svällde till omfånget men förkortades på längden. Denna förkortning av ligamenten medförde en dragning i livmoderkroppen, varigenom lägesförändringar uppkom vilka kunde diagnostiseras genom palpation av cervix. Dessa lägesförändringar ansåg han således vara en följd snarare av det tillbakahållna menstruationsblodet än utlösta av hysteriska symtom. Här kan man möjligen spåra den långlivade uppfattningen att det är patologiskt med en retroflektad uterus.

Den skadande faktorn vid såväl spermaretention som amenorré ansåg Galenos vara en i kroppen uppkommen kyla, som kunde bli så stark att såväl andning som puls inte kunde uppfattas. Om agens var tjockt och skarpt uppkom kramper; var det melankoliskt, framkallades nedslagenhet. Han gav mycket detaljerad information om hur man skulle behandla kvinnor om menstruationen uteblev, t ex genom koppning av vener under fotvalvet [17].

Hippokrates tidigt på spåret

Även Hippokrates (460–370 f Kr), hävdade att kvinnor med smärtsamma menstruationer var förgiftade under menstruationen. Denna förgiftning uppstod då avflödet av mensblodet förhindrades av en trång livmoderhals (det tredje ögat). Idag vet vi att Hippokrates hypotes inte var alldeles fel. En trång livmoderhals är en relativt ovanlig orsak till menstruationssmärta, men prostaglandiner kanske är ett sådant »gift» som han skrev om för mer än 2 000 år sedan.

Även livmoderns vandring ansåg han kunde ge smärta och obehag, t ex trötthet, tyngdkänsla i kroppen, huvudvärk, skälning, feber, häftiga plågor, kräkningar eller kramper (jämför premenstruella besvär!). Han ansåg framför allt att uterus blev vild om den inte matades med manlig sperma. Den främsta orsaken till att obalans uppkom hävdade han dock var att kvinnan inte utförde ett tillräckligt hårt och ansträngande kroppsarbete.

Kvinnan är jorden

Enligt Aristoteles (384–322 f Kr) bestod menstruationsblodet av en ren substans, som utgjorde själva materialet till ett foster. Metaforiskt uttryckt ansåg han att kvinnan är jorden, den kalla och fuktiga (jämför Moder jord!), i vilken mannen sår sin säd, livgivande och varm. Mest gynnsamma ansåg han betingelserna för konception vara strax före eller efter den stora bloduttömningen, ty då var sekretet från vilket fostret skapades som renast och mest livgivande, med de rätta proportionerna mellan kroppens olika vätskor. Det var då pojkar alstrades.

Även om den hippokratiska teorin förkunnades av vissa medeltida författare, t ex Albertus Magnus, hade den i allmänhet inte lika stort inflytande som den aristoteliska läran, dvs att endast mannen bidrog med sin säd, medan kvinnans tillskott var menstruationsblodet. Aristoteles ansåg att embryot hade sitt ursprung i detta blod, i och på vilket den manliga sädesvätskan verkade. På så sätt formades det kvinnliga plastiska ämnet av det manliga dynamiska. Denna teori förnekade inte en kvinnlig medverkan till embryot, men hänvisade den till en sekundär, passiv nivå [18].

Två komponenter

Till skillnad från traditionen om rituell orenhet, som tycks ha sitt ursprung i Asien, tolkades menstruationen enligt den grekiska klassicismen således snarare som en naturlig kroppsfunction. Menstruationsblodet var i denna bemärkelse en »ren» vätska, och kunde utgöra näring åt och material till fostret. Menstruationen var samtidigt det synli-

ga tecknet på en inre rubbning, i och med att det måste lämna kroppen. Det kunde därför i den bemärkelsen inte vara friskt blod som rann ut, för i så fall borde kroppen ha behållit detta överskott. I stället betraktades det borttrinnande blodet som en avfallsprodukt, något orent.

Denna motstridighet, eller snarare dubbelhet, i menstruationens funktion uppfattades inte såsom motsägelsefull, vilket förklarades av att blodet bestod av två skilda komponenter, en ren och en oren substans. Hrabanus Maurus re-

runt i kroppen om den blev torr. I första hand drog den sig upp mot den slemrika hjärnan. Från hälsosynpunkt uppmuntrade man därför till konsumgånge, eftersom livmodern därigenom hindrades att torka ut och därmed höll sig frisk och inte vandrade upp till hjärnan.

Ett problem var att livmodern då den tvingades ändra sitt läge kunde få öppningen, orifice, vikt eller tilltäppt, vilket hindrade de naturliga uttömningarna. Detta kunde medföra störningar såsom uteblivna blödningar och smärta.

FOTO: JAN-PETER LAHALI/GREAT SHOTS

Hos indianer i Venezuela ansågs kvinnorna stå i nära förbund med uttern. Under menstruationen trodde man att kvinnan var besjälad av utterns övernaturliga krafter. Ingen fick döda en utter!

Infektionsaspekter

Tabueringen har också tolkats efter en infektionsteori, enligt vilken förbuden mot konsumgånge med den menstruerande kvinnan berodde på att de skadliga ämnena i mensblodet kunde överföra sjukdom. Följden blev då att antingen mannen eller fostret, ibland båda, drabbades. Mannen riskerade att bli kraftlös eller få någon könsåkomma, medan barnet kunde få hudåkommor eller bli missbildat, insjukna i epilepsi eller spetälska om kvinnan blödde då hon bar det i sin kropp.

Under 1900-talet har det funnits medicinska forskare som sökt isolera de kemiska beståndsdelarna i menstruationsblodet. På 1920-talet kom man fram till att menstruationsblödningen förorsakades av giftiga bakterier, vars gift gavs beteckningen menotoxin. Så sent som på 1970-talet sökte man utvärdera riktigheten i denna giftteori [19]. Därför är det än idag skrämmande för många kvinnor om menstruationen uteblir, eller är mycket sparsam; man känner det som om det orena blir kvar i kroppen.

Tecken på ett förlorat barn

Synen på menstruationen som tecken på ett förlorat barn är mycket gammal. Den innebär dock sällan att man tyckt synd om kvinnan då hon blöder, snarare har man ansett det som ett uttryck för en dålig kropp om den inte lyckas behålla barnet.

En sentida evolutionär tolkning av menstruationens betydelse presenterades av M Profet 1993 [20]. Hon menade att en tidigare hävdad åsikt att menstruationen är en konsekvens av utebliven embryoimplantation inte är rimlig, eftersom en process som innebär förlust av så mycket värdefullt biologiskt material skulle ha eliminerats under utvecklingens gång. Hon har därför ersatt denna förklaringsmodell med den teleologiska hypotesen att processen betingas av en evolutionär anpassning av kroppen att göra sig av med bakterier som följt med sperma upp i uterus.

Feromoners inverkan studeras

Vid studier av de föreställningar och tabun som förekommer kring menstruationen förefaller kvinnors rituella makt i tidiga kulturer ha baserats på tron på synkron menstruation i samklang med månen. Från ett evolutionärt perspektiv har Janowsky och medarbetare [21] föreslagit möjligheten att pleistocena kvinnor, dvs de första människorna, liksom primater och andra däggdjur haft årstidsrelaterade cykler snarare än månatliga.

Professor Martha McClintock beskrev 1971 i Nature [22] att kvinnor som bott länge tillsammans, eller var nära vänner, ofta menstruerade samtidigt. Studien visade att det måste finnas faktorer i omgivningen som påverkar dessa kvinnor, dock utan att de är medvetna om dem. Detta fenomen har man sedermera tillskrivit feromoner, som nu är föremål för mycket spännande forskning.

Enligt Shuttle och Redgrove [12] finns indikationer på att även män har menstruationscykler, och de anger riktigt med bevis för att barn påverkas av sina mödrars menscykel och män av sina hustrurs. Det är inte omöjligt att även män och barn påverkas av kvinnornas feromoner. Man har bl a identifierat ett feromon som förefaller reducera männens sexuella önskan under kvinnans lutealfas.

Verklig häxkraft

Shuttle och Redgrove [12] hävdar vidare att det som betecknades som »häxkraft» är en naturlig kraft hos kvinnorna; de var (är?) »once-a-month witches». Detta kan ha bidragit till kopplingen mellan premenstruell sexuell spänning

och häxeri. Omkring 9 miljoner kvinnor brändes som häxor under medeltiden för att de använde sig av sina naturliga krafter i förlossningskonst, hypnos, helande, drömstudier och sexuell tillfredsställelse. Dessa förföljelser var som mest intensiva under 1600-talet. Häxorna förföljdes och brändes av den tidens kristna kyrka, vilken önskade att endast män skulle ha makt och kunnande.

Shuttle och Redgrove [12] menar att den första organiserade gruppen av häxor som vi har kännedom om var »the colleges of Hera».

Bilden av kristillstånd försvinner

Karin Johannisson [23] har i »Den

”Det som betecknades som »häxkraft» är en naturlig kraft hos kvinnorna; de var (är?) »once-a-month witches». Detta kan ha bidragit till kopplingen mellan premenstruell sexuell spänning och häxeri. Omkring 9 miljoner kvinnor brändes som häxor under medeltiden för att de använde sig av sina naturliga krafter i förlossningskonst, hypnos, helande, drömstudier och sexuell tillfredsställelse.”

mörka kontinenten» väl beskrivit hur i det europeiska sekelskiftets intensiva medikalisering av kvinnokroppen tyngdpunkten på kvinnans reproduktiva funktion var stark. Menstruation, graviditet och klimakterium framstod som ett slags kristillstånd, potentiella sjukdomszoner som skulle hanteras och kontrolleras av läkare. I stort sett all kvinnomedicinsk litteratur betonade att här lurade ett hav av sjukdomsrisker.

Först när man omkring sekelskiftet kunde fastställa att menstruationen följde ett regelbundet inre signalsystem kunde bilden av den som ett kristillstånd försvinna, men från ovan nämnda utgångspunkter tolkades fortfarande menstruationen, i relation till en manlig kroppsmodell, som en avvikelse. Den inkarnerade den periodicitet som visade att kvinnans kropp, till skillnad från mannens, inte var ett stabilt organiskt system. Hennes biologiska liv präglades av ett ständigt pendlande, ett ofrivilligt kroniskt myteri mot kroppens balans.

Sammankopplingen mellan menstruationens orenhet och begreppet sjukdom medförde att den menstruerande kvinnan kom att betraktas som sjuk, klen, svag och temporärt mentalt instabil, och därför inte pålitlig i anslutning till sina blödningsdagar. Detta kom att användas som ett slagträ i det sena 1800-talets emancipationsdebatt, inte minst för att utestänga kvinnor från utbildning och delar av arbetsmarknaden [23].

Mary Putnam Jacobi (1842–1906) var en banbrytare i USA, inte bara genom att vara den första kvinnan i New York Academy of Medicine [15]. Hon har blivit ihågkommen också på grund av att hon ifrågasatte tidigare auktoriteters påståenden att en kvinna måste ligga och vila under menstruationen. Man hade tidigare hävdade att även bil- och tågresor kunde skada kvinnan. Jacobi påpekade att arbetarkvinnor genom tiderna aldrig tillätts speciell vila under menstruationen, och inte heller visat tecken på vare sig svaghet eller bristande krafter under dessa perioder. Vila hade ingen som helst positiv effekt på menstruationssmärterna, tvärtom kunde det hjälpa att vara fysiskt aktiv.

Ritueilt oren i judisk tradition

Enligt de mosaiska lagarna är allt det som är främmande för det judiska samhället och dess Gud orent [24]. Denna orenhet skall enligt vissa tolkare inte förstås som vare sig en fysisk eller moralisk besmittelse; den medför snarare ett orent status, från vilket vederbörande måste renas för att återgå till sitt normala profana status. Starkast verksamt är det orena i samband med död, sjukdom och sexualitet.

Beträffande det sistnämnda är det framför allt olika kroppsutsöndringar som är orsak till orenhet. I tredje Mosebok [25] står det att »när en kvinna har sin tid» skall hon hållas för oren under sju dagar oavsett om blödningsupphört dessförinnan eller ej. Under månadsreningen blir allt, såväl personer som föremål som kommer i kontakt med kvinnan, orent och förblir så fram till sista aftonen. Hennes orenhet överförs även till allt »varpå hon ligger» och allt »varpå hon sitter», och kommer någon i beröring med detta måste vederbörande tvätta sina kläder och bada sig i vatten.

Inom judisk tradition betraktas kvinnan således som ritueilt oren under menstruationen och de efterföljande sju dagarna; det finns noggranna instruktioner även i Talmud om detta. Det är därför mycket viktigt att hon håller reda på tidpunkten för sista menstruationsdagen. Könsumgänge mellan man och hustru är förbjudet under denna period,

och de får då inte heller sova i samma säng. Innan kvinnan åter får vara tillsammans med sin make skall hon genomgå ett renhetsbad, eventuellt dusch, i en »kosher mikvah», som sedan urminnes tider använts av judinnor för rituellt rening.

Rätt tidpunkt för badet är efter mörkrets inbrott. Kvinnan måste först förbereda sig genom att tvätta sig noga i ett varmt bad och ta bort allt som kan utgöra en barriär mellan vattnet och någon del av hennes kropp, t ex bandage, smycken, till och med nagellack.

Rituell tvagning även i islamsk tradition

Traditionen med ett rituellt renande finns även inom islam och bland zigenare. Även idag måste muslimska kvinnor genomgå en rituell rening efter menstruationen innan de får ligga med sin man igen. Det renande vattnet måste ha kontakt med varje liten yta av kroppen. Allt som menstruationsblodet, och blod överhuvudtaget, kommit i kontakt med är orent och måste tvättas. Även om de rituella baden har hygieniska och medicinska implikationer är de inte desto mindre religiösa, innebärande rening av själ, hjärta och sinne. Föreställningarna om rituell renhet handlar om rätt och fel, om social ordning och om synen på livet.

Det är således fortfarande vanligt i många kulturer att betrakta kvinnan som oren i samband med menstruation och barnafödande. Antropologen Douglas [26] kallar denna typ av tillstånd för marginella stadier, därför att det är fråga om ett överskridande av gränser: gränser mellan liv och död. Personer som befinner sig i dessa tillstånd är utanför samhällets mönster. Deras status är odefinierbart. Det ofödda barnet är också obestämt, liksom dess framtid.

Sjukdom eller positiv resurs?

Vid mitten av 1880-talet ökade intresset i Europa för etnografiska och antropologiska studier av olika folkslag, inte minst de sk naturfolken. W N Stephens [27] studerade 72 olika kulturer avseende menstruationstabun. Han konkluderade att de kulturer som tränade sina medlemmar i aggression också hade starka menstruationstabun.

Ruth Benedict [28] ger exempel från den nordamerikanska indianstammen Kwakiutl, för vilka menstruationsblod var den absolut största föroreningen. Detta folk ansågs samtidigt vara megalomana, självglorifierande, egoistiska tyranner. Denna beskrivning har också ansetts motsvara den kvinnofruktande grekiska och klassiska perioden som den beskrivs av Philip Slater i »The glory of Hera» [13].

Dåligt utforskad

Fortfarande är kvinnomedicin, inklusive barnbegränsande och abortiva metoder, djupt förborgade hemligheter i många kulturella traditioner. Så sent som för några decennier sedan kunde kvinnor inte tala klarspråk om menstruation. Diskretionen bjöd att man använde olika täcknamn – jämför noanamnen och än idag beteckningarna för menstruationen, t ex »har fått det» eller engelskans »periods»! Det faktum att mensbesvär inte har ägnats särskilt stort forskningsintresse kan ha sitt ursprung i folktraditionen, där kvinnors problem hemlighölls.

Shuttle och Redgrove ägnar sig i »The wise wound» [12] åt att söka illustrera samspelet mellan kvinnors tankar och känslor och deras fysiologiska funktioner. Särskilt tydligt är detta i deras reaktion på menstruationscykeln. Menstruationsprocessen – som länge har ignorerats, framför allt av den av tradition mansdominerade gruppen av läkare, präster, jurister, naturvetenskapsmän och antropologer – har hela tiden funnits som något påtagligt, men onämnbart, i myter, ritualer, poesi, grallegender och populärlitteratur. Shuttle och Redgrove betraktar många av de symtom som nämns i den deprimerande förteckningen av kroppslig och mental smärta och avvikelser som kulturellt betingade på grund av att kvinnors kreativa energi har undertryckts.

Menstruationsperioden har en djupare mening än smärta och obehag. Den är en dåligt utforskad resurs.

Referenser

1. Briffault R. The mothers. London: George Allen and Unwin, 1969.
3. Campbell J. The masks of God: Creative Mythology. London: Secker and Warburg, 1968.
4. Devereux G. The psychology of feminine genital bleeding. An analysis of Mohave Indian puberty and menstrual rites. Int J Psychoanal 1950; 31: 237-57.
6. Daly CD. The role of menstruation in human phylogenesis and ontogenesis. Int J Psychoanal 1943; 24:151-70.
7. Sherfey MJ. The nature and evolution of female sexuality. New York: Vintage Books, 1973.
8. Bergmark M. Lust och lidande. Om droger på gott och ont. Stockholm: Natur och Kultur, 1968.
9. Malmberg D. Skammens röda blomma? Menstruationen och den menstruerande kvinnan i svensk tradition. Etnologiska institutionen, Uppsala universitet, 1991.
10. Auer Falk N, Gross RM. Unspoken words: The women's religious lives. Belmont, USA: Nadsworth Publishing Group, 1989.
11. Bettelheim B. Symbolic wounds: Puberty rites and the envious male. London: Thames and Hudson, 1955.
12. Shuttle P, Redgrove P. The wise wound. The myths, realities, and meanings of

menstruation. New York: Grove Press, 1986.

13. Slater P. The glory of Hera: Greek mythology and the Greek family. Boston: Beacon Press, 1971.
16. Renander A. Galenos. Om sjukdomarnas lokalisation. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1960.
18. Clunies Ross M. Hedniska ekon. Myt och samhälle i fornnordisk litteratur. Uddevalla: Anthropos AB, 1996.
19. Bryant JA, Heathcote DG, Pickles VR. The search for »menotoxin». Lancet 1977; I: 753.
20. Profet M. Menstruation as a defence against pathogens transported by sperm. Q Rev Biol 1993; 68: 335-81.
23. Johannisson K. Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle. Stockholm: Norstedts, 1994.
24. Donin H. To be a Jew: A guide to Jewish observance in contemporary life. New York, USA: Harper/Collins, 1972.
26. Douglas M. Renhet och fara: en analys av begreppen orenande och tabu. Nora: Nya Doxa, 1997.
27. Stephens WN. A cross-cultural study of menstrual taboos. Genetical Psychological Monography 1961; 64: 385-416.
28. Benedict R. Patterns of culture. Boston: Houghton Mifflin, 1959.

En fullständig referenslista kan erhållas från docent Agneta Bergqvist, Kvinnokliniken, Huddinge sjukhus, SE-141 86 Huddinge.